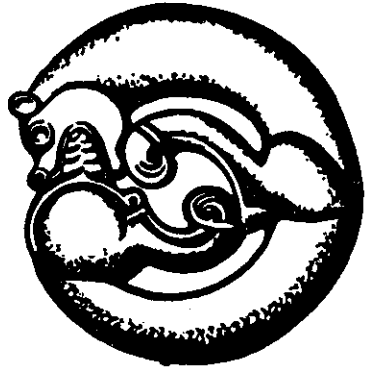

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

ПРИСВЯТА З ГОРОДИЩА БЕЛЯУС

Е. І. Соломоник

Публікація присвячена унікальній знахідці 1989 р.

В останні десятиріччя ведуться систематичні розкопки городищ і укріплень, розташованих вздовж західного узбережжя Криму, що входять до складу Херсонеської держави. Хоча серед них є такі великі поселення як Керкінітіда та Калос-Лімен, згадувані в Херсонеській присязі, там виявлені лише поодинокі знахідки грецьких лапідарних написів (всього вісім), в основному надгробні. З них один надгробок IV ст. до н. е. знайдено поблизу Беляуса при розкопках Кульчукського могильника¹, уламок другого напису IV—III ст. до н. е. з Беляуса містить рештки списку чоловічих імен².

Розкопочний сезон на Беляусі 1989 р. (начальник експедиції О. Д. Дашевська) дав новий надпис, цього разу присвяту, що викликало особливу зацікавленість.

Плита з місцевого вапняку знайдена на південно-західній ділянці городища в скіфській будівлі I ст. до н. е., де вона була використана в кладці дверного прорізу стіни і куди, напевно, потрапила з грецьких шарів городища III—II ст. до н. е. Зберігається в Євпаторійському краєзнавчому музеї (Бел.—89/108). (Рис. 1)

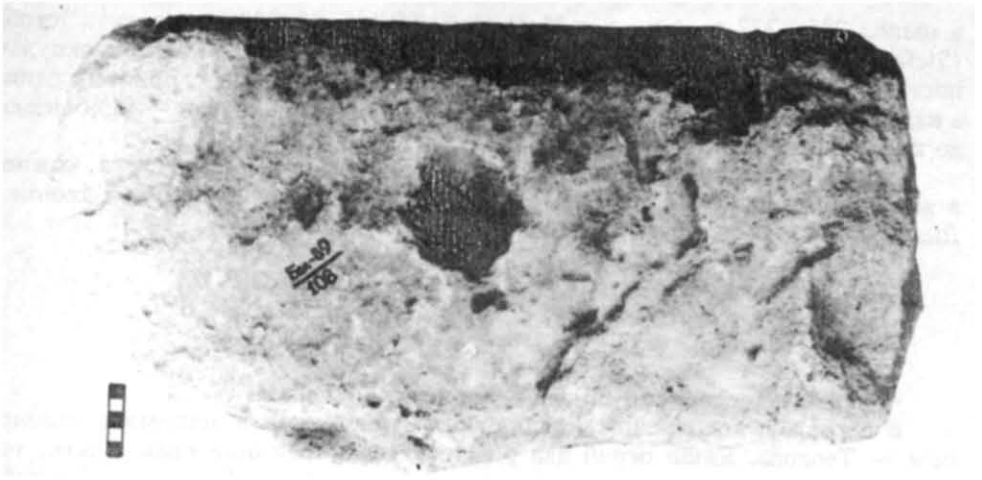
Поверхня плити грубо оброблена і сильно пошкоджена, але її краї ясно простежуються. Ширина плити 29 см; розміри бічної сторони з написом: довжина близько 55, висота 14—16 см. На верхній площині, приблизно посередині, прямокутне заглиблення розміром 3,5 × 5 см при глибині 7 см. Якщо воно виконане одночасно з написом, то могло бути використане для кріплення за допомогою пірона кінцевої частини пам'ятника чи навіть статуї (рис. 2). На нижній стороні плити вибито чашовидне заглиблення діаметром 7,3 см, яке вказує на те, що її ще раз (раніше чи пізніше) використовували, найімовірніше, з культовою метою.

Грецький напис розміщено в три рядки. Кінець першого рядка повністю збитий, в інших пошкоджені лише окремі букви. Висота букв близько 2 см.

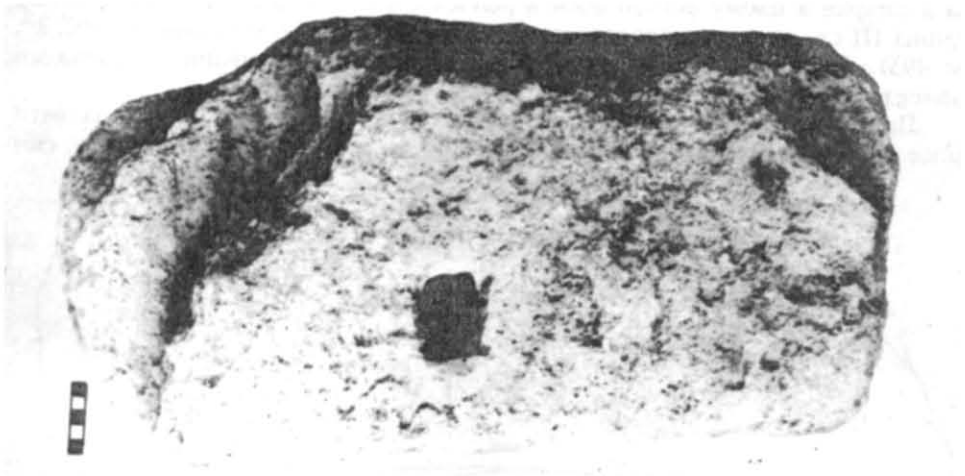
Для шрифту напису характерні такі форми букв: А і Δ близькі до рівностороннього трикутника, Е з укороченою середньою гастрою, О і θ лише трохи менші решти букв, всередині θ поставлена крапка, Ν має праву вертикаль, що виходить вгору за рядок, у Π вкорочена друга риска, Σ з розставленими бічними гастами, у Ω широко розведені ворітця, нарешті у Φ, окружність замінена трикутником (різчик не перетнув його вертикальною рисою, напевно, щоб не пошкодити всю букву). Кінці деяких букв прикрашені апексами (рис. 3).

Всі відзначені особливості знаходять близькі аналогії в надписах Херсо-

Висловлюю щирю подяку О. Д. Дашевській за надану можливість опублікувати матеріали.

Нижня частина плити з чашеподібним заглибленням.

Верхня частина плити з прямокутним заглибленням.

Бічна сторона плити з написом.

неса та інших центрів і дозволяють впевнено датувати нову знахідку III ст. до н. е.

Схожий шрифт зустрічається в Херсонесі (ІРЕ, I², 344, 401, 418 та ін.)

в написі 281—277 р. до н. е. з Месамбрії (IGB. I, № 307), в написах Істрії (Stefan., 1971. Тав. IV) та ін. Рідкісну форму Φ з трикутником замість окружності ми виявили в курсі грецької епіграфіки В. Ларфельда³, причому один з надписів він відніс до першої половини II ст. до н. е., а другий — приблизно до кінця IV ст. до н. е.

Надпис складений за короткою формулою присвят і має три слова, кожне з яких займає окремий рядок, — ім'я дедиканта, його патронімік і теонім. Дієслово мається на увазі.

Θεοδω[ρος]
'Επιφανειος
'Εκατα[ι].

ΘΕΟΔΩ[ΡΟΣ]
ΕΠΙΦΑΝΕΙΟΣ
ΕΚΑΤΑ[Ι]

Переклад: Теодор, син Епіфана, (присвятив) Гекаті.

В першому, доповненому, рядку могло також стояти відповідне жіноче ім'я — Теодора. Якщо перші два рядки починаються біля краю плити, то останній дуже відступає — явно для виділення імені божества. Схожий прийом спостерігається на вівтарі з Херсонеса IV ст. до н. е., присвяченому богині Діві (IRE, I², № 409).

Ім'я Теодор — поширене, відоме і в містах Північного Причорномор'я. Ім'я Епіфан в цьому регіоні досить рідкісне, але є в одному херсонеському написі III ст. до н. е. з аналогічним утворенням родового відмінка (IRE, I², № 495). Форма ΕΚΑΤΑ (замість ΕΚΑΤΗ) вказує на вживання дорійського діалекту. (Рис. 4).

Присвяти Гекаті зустрічаються порівняно рідко. В Криму можна назвати лише один мармуровий вівтар з Керчі III ст. до н. е. з написом: «Батілл, син

Прорисовка напису.

Деркія, (присвятив) Гекаті, володарці Спарти» (КБН, № 22). На думку коментаторів, Батілл, очевидно, прибув до Криму із Спарти і тому присвятив вівтар богині, котра шанувалась на його батьківщині. До цього слід додати графіто ΕΚΑΤΑ на дні чорнолакової чашки з Керчі IV ст. до н. е.⁴ Згідно звіту К. Р. Бегичева за 1846—1850 рр., що зберігається в архіві Ермітажу, на північному схилі гори Мітрідат він виявив нішу в скелі з опорним стовпом і прилаштуванням для накриття, всередині якої була знайдена мармурова трьохстороння колонка з трьома жіночими голівками. Мабуть, там було святилище Гекати елліністичного часу⁵. Крім того, біля римської фортеці Харакс у святилищі II—III ст. н. е. серед вотивних плиток, присвячених різним богам (фракійському вершнику, Діонісу, Митрі, Гермесу), виявилась і маленька плитка з рельєфним зображенням Гекати із смолоскипами в руках⁶.

На території Західного Причорномор'я знайдено кілька рельєфів і написів, присвячених Гекаті, однак всі вони належать до римського часу. Наведемо їх перелік за публікацією Г. Михайлова:

1. Мармурова плита з Одеса (IGB. I. № 89). Богиня названа «внемлющей» (ΕΠΝΗΚΟΟΣ) і зображена з дитиною на руках та собакою.

2. Мармурова плита, знайдена біля Месамбрії (IGB. I. № 345) з рельєфом

і віршованою епітафією, в якій Геката наділена гомерівськими епітетами: «безсмертна і нестаріюча».

3. Мармурова плита з Одеса, датована II—I ст. до н. е., тобто дещо раніше решти (IGB. I. № 88 bis). Геката зображена з сагайдаком за плечима, патерою і двома смолоскипами в руках; поряд юнак і собака. В написі замість імені богині поставлена лише її епіклеза — світлоносна (ΦΩΣΦΟΡΟΣ).

4. Мармурова плита з околиці Філіппополя (IGB. III, 1, № 952). Присвята богині супроводжується зображенням трьохголової Гекати і двох вівтарів по боках.

5. Мармурова плита з аналогічним зображенням богині і написом: «Север за себе і своїх» (IGB. III, 2, № 1640).

Ці надписи та рельєфи містять цікаві епітети богині і зображення її атрибутів.

Окрім присвят сліди культу Гекати в містах Причорномор'я простежуються за теофорними іменами: Гекатей, Гекатонім, Гекатодор та ін., які трапляються в Мілеті, Абідосі, Синопі⁷, на Боспорі (КБН. Указатель.— С. 865), в Ольвії (ІРЕ, I², № 160, 201, 337; Надписи Ольвіи.— 1968.— № 1) і у ряді міст західного Понта: Одесі, Месамбрії, Аполонії (IGB. I. Указатель). Більшість зазначених надписів належить до класичного та елліністичного часу.

У материковій Греції і містах на узбережжі Малої Азії культ Гекати був відомим з архаїчного часу. Багато дослідників виводять його походження з Карії, де в Лагіні знаходилось знамените святилище богині, яке, за словами Страбона (XIV, 25), принадлежувало стовпища народу на щорічні урочистості.

В архаїчному святилищі Аполлона Дельфінія в Мілеті один з круглих вівтарів був присвячений Гекаті⁸. З її культом також пов'язаний релігійний закон корпорації мольпів у Мілеті, започаткований у V ст. до н. е.⁹ У загальноіонійському храмі Артеміди в Ефесі позаду святилища стояла мармурова статуя Гекати¹⁰.

Зв'язок міст Малої Азії з Північним Причорномор'ям і особливо роль Мілета у виводі туди колоній могли сприяти проникненню культу Гекати в Ольвію і на Боспор, а судячи за новою знахідкою, — і в Західний Крим. Нещодавні розкопки Керкінітіди підтвердили її іонійське походження і дали, зокрема, два графіті V ст. до н. е., присвячені Артеміді Ефеській.

Особливо відомим був храм Гекати на острові Егіні. За повідомленням Павсанія (II, 30, 2), егиняни найбільш шанують цю богиню, щорічно здійснюючи таїнства на її честь, встановлені нібито фракійцем Орфеем; у цьому храмі знаходиться її дерев'яна статуя роботи Мірона. Тут же Павсаній додає, що скульптор Алкамен, здається, першим зобразив трилику Гекату, яка стоїть в Афінах біля храму Безкрилої Ніки і названа Епіпіргідія (захисниця фортеці).

Зазначимо, що Алкамену — учневі Фідія, крім Гекати, належать статуї Афродіти, Діоніса, Асклепія і Геракла, які стояли в Афінах, Фівах, Мантиней і Навпакті¹¹. Зображення Гекати із смолоскипами в руках трапляється також на грецьких червонофігурних вазах.

Цікаво, що міфологічна генеалогія пов'язує Гекату з Кримом, його топонімами і етнонімами. За оповіданням Діодора (IV, 45) і ряду авторів, у бога сонця Геліуса було два сини: Еет і Перс. Еет став царем в Колхиді, а Перс — в Тавриці. Дочка Перса Геката убила батька і спадкувала його владу. Вона збудувала там храм Артеміди, де вбивали прибулих іноземців. Дочка Гекати Кірка стала дружиною царя сарматів (або скіфів) і також вбила чоловіка, а сама стала правити.

Культ Гекати тісно переплітається з культурами Артеміди і Ахілла, а Гесіод та інші автори ідентифікують її з Іфігенією. Поселившись на Левці, Ахілл, за найдавнішою версією, одружився з Еленою, а за іншими — з Іфігенією, Гекатою чи Медеею¹².

Культ Ахілла був особливо поширеним в Ольвії та її окрузі, у святилищі ж на Кінбурнській косі відзначається зв'язок Ахілла з Гекатою¹³. Географ Птолемей (III, 5) називає після гирла Борисфена і Гіпаніса гай Гекати (що, за вказівкою Страбона VII, 3, 19, також був присвячений Ахіллу), Ахіллів біг і Прекрасну гавань.

У Херсонесі, який близько середини IV ст. до н. е. підкорив собі

територію західного Криму, поки що не знайдено присвят, статуй чи рельєфів із зображенням Гекати. Однак Артеміда — Іфігенія — Діва були досить шанованими в Херсонесі, а відома трагедія Евріпіда міцно пов'язала цих богинь з Таврикою. Це підтвердили і знахідки присвячених їм графіті на чорнолакових посудинах, до яких додалось кілька присвят Ахіллу¹⁴.

До цього можна додати два пірамідальних глиняних грузила з Херсонеса, на яких з допомогою гемми відтиснуто зображення богині в довгому хітоні з смолоскипами в руках (інв. 30816 і 11/36593). Судячи з усіх відомих аналогій (в тому числі і наведених вище), це була Артеміда Сотейра, що злилась з Гекатою. Схожі атрибути (собака, смолоскипи, горит) і спільний іконографічний тип обох богинь спричинили появу схожих легенд про їх чудотворність. У Мегарах Артеміду Сотейру вважали захисницею від солдат Мардонія і наприкінці III— початку II ст. до н. е. встановили особливе свято на її честь. Подібна історія розповідає про чудо Гекати у Візантії у зв'язку з походом туди Філіпа Македонського¹⁵.

Міфи про Гекату переплітаються також через колхідського царя Еета і Медею (за одним варіантом Медея — дочка Еета, за іншим — Гекати) з Кавказом. Аполлоній Родоський в «Аргонавтиці» (III ст. до н. е.) описує як Медея пішла в храм Гекати, щоб передати Ясону чарівну мазь для здобуття золотого руна, і як грізна богиня сама явилась Ясону. Її обвивали страшні дракони, в храмі сяяли смолоскипи, а підземні пси страшенно гавкали.

На завершення ще раз підкреслимо, що коло міфологічних уявлень, до якого входить Геката, безсумнівно пов'язане з давньою Таврикою. Саме тому нова унікальна знахідка з Беляуса закономірно вписується в історію її культово-релігійного життя. Важко сказати, які риси Гекати особливо шанували в Беляусі. Адже вона була мисливицею і покровителькою тварин, як Артеміда, чаклункою і винахідницею зілля, як Медея, тісно пов'язана з підземним хтонічним світом; нарешті цілком можливо, що жителям кримської фортеці, що протистояли оточуючому її варварському світу, найбільш близькою була афінська Геката — захисниця фортеці.

Примітки.

¹ Голенцов А. С., Дашевская О. Д. Надгробие воина с херсонесской хоры // ВДИ.— 1981.— № 2.— С. 109—114.

² Соломоник Э. И. Граффити с горы Херсонеса.— К., 1984.— С. 7.

³ Larfeld W. Griechische Epigraphik.— Münch., 1914.— S. 273.

⁴ Толстой И. И. Греческие граффити древних городов Северного Причерноморья.— М.— Л., 1953.— 150 с.— № 1797.

⁵ Блаватский В. Д. Материалы по истории Пантикапея // МИА.— 1951.— № 19.— С. 22, 37.

⁶ Античные государства Северного Причерноморья.— М., 1984.— С. 57, 221.— Табл. 123, 4.

⁷ Ehrhardt N. Milet und seine Kolonien.— Frankfurt am Main; New York, 1988.— S. 173—175.

⁸ Кобылина М. М. Милет.— М., 1965.— С. 78;— Рис. 23, 2.

⁹ Sauer H. Hekate // Der Kleine Pauly.— 1979.— В. 2.— S. 982.

¹⁰ Кобылина М. М. Указ. соч.— С. 81.

¹¹ Rumpf A. Alkatenos // Der Kleine Pauly.— 1979.— В. 1.— S. 259.

Чубова А. П., Конькова Г. И., Давыдова Л. И. Античные мастера. Скульпторы и живописцы.— Л., 1986.ф С. 111, № 35.

¹² Толстой И. И. Остров Белый и Таврика на Евксинском Понте.— Пгр., 1918.— С. 14.; Лейпунська Н. О. Про культ Ахілла в Північному Причорномор'ї // Археологія.— 1970.— Вип. 23.— С. 63.

¹³ Лейпунська Н. О. Вказ. праця.— С. 64.

¹⁴ Соломоник Э. И. Некоторые группы граффити из античного Херсонеса // ВДИ.— 1976.— № 3.— С. 136.

¹⁵ Siebert G. Artemis Soteira a Delos // ВСН.— 1966.— N 90.— P. 447—459.

Э. И. Соломоник

ПОСВЯТИТЕЛЬНАЯ НАДПИСЬ ИЗ ГОРОДИЩА БЕЛЯУС

Публикация посвящена уникальной находке 1989 г. — посвятителной надписи богине Гекате из городища Беляус. Плита, обнаруженная в скифской постройке I в. н. э., видимо, попала из греческих слоев городища. По характерным особенностям уверенно датируется III в. до н. э.

INSCRIPTION FROM SETTLEMENT BELYAUS

The paper deals with a unique finding of 1989 — the inscription to the goddess Hecate from the settlement Belyaus. The plate found in the Scythian construction of the 1st century AC had appeared there apparently from the Greek layers of the settlement. It is reliably dated to the 3d century BC by its peculiarities.

Одержано 25.03.91

СВІТЛОГЛИНЯНІ АМФОРИ З РИФЛЕННЯМ
ТИПУ НАБІГАЮЧОЇ ХВИЛІ
(IV—VII ст. н. е.)

А. В. Сазанов

В статті розглядається один з найважливіших класів ранньовізантійської керамічної тари.

Світлоглиняні амфори з рифленням типу набігаючої хвилі (рис. 1) (один з класів керамічної тари ранньовізантійського часу) виготовлялися з жовтувато-коричневої дрібнопористої глини із включенням залістистих мінералів, піроксену, карбонатів, дрібного піску.

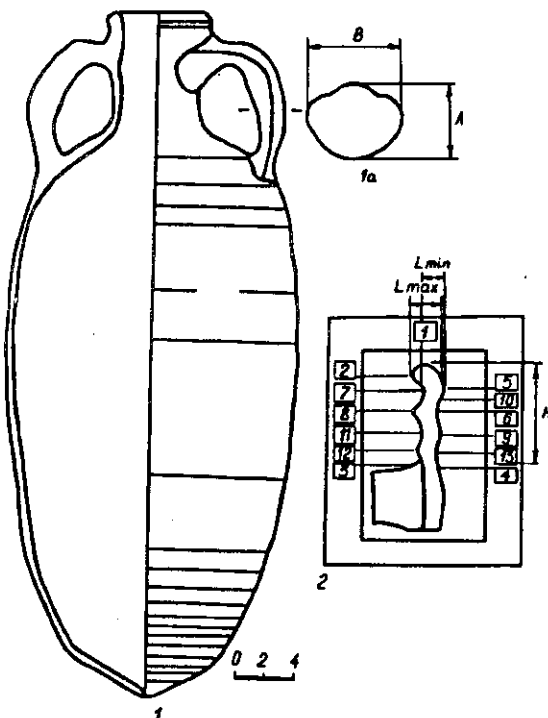

Рис. 1. 1 — амфора з Іллічівки третьої чверті VI ст. н. е.; 1а — профілювання ручки з даними для коефіцієнта товщини; 2 — морфологічні точки та заміри вінець.

Ці амфори належать до типу 9 (за А. Л. Якобсоном), типів VIII, IX, X (за херсонеською класифікацією), типу П.І (за Б. Бётгером), типу VIII (за К. Скорпаном), типу 7 (за Г. Кузмановим, 1973 р.) або типу XIV (за його ж класифікацією цебелдинських амфор Ю. М. Воронова), типу Vfl (за С. Строугалом)¹. А. Л. Якобсон, Г. Кузманов, К. Скорпан та А. Радулеску відносили їх до кінця IV — початку V — VII ст. н. е., автори херсонеської класифікації та В. Кутайсов — до VI—VII ст. н. е., Б. Бётгер — до IV—VI ст. н. е., І. Т. Круглікова — до IV ст. н. е.²

Ареал амфор досить широкий. На території Боспору їх знаходили у Мірмекії, Тірітаці, Фанагорії, Кітеї, Іллічівці, Генеральському городищі, на мисі Зюк, поселенні «Зелений Мис», Гермонасі.

Крім того — в Херсонесі та поселеннях Південно-Західного Криму, Цибілліумі, Археополісі, Драндському храмі, Цандрипшській базиліці,

© А. В. САЗАНОВ, 1992